МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ВІКОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

На правах рукопису

НОВОСАД ОКСАНА БОРИСІВНА

АЛКОГОЛЬНА АДИКЦІЯ ЯК ВАРІАНТ ВИЖИВАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДО СТРЕСОГЕННОСТІ ВОЄННОГО ЧАСУ

Спеціальність: 053 Психологія
Освітньо-професійна програма: Психологія
Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:
ГОШОВСЬКА ДАРІЯ ТАРАСІВНА,
доктор психологічних наук,
професор

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ПОДАННЯ В ДЕК
Протокол №
засідання кафедри педагогічної
та вікової психології
від _____2024 р.

Завідувач кафедри
доктор психологічних наук,
проф. Гошовський Я. О. _____

ЛУЦЬК-2024

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ АЛКОГОЛЬНОЇ АДИКЦІЇ ЯК ВАРІАНТУ ВИЖИВАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДО СТРЕСОГЕННОСТІ ВОЄННОГО ЧАСУ

1.1. Теоретичний аналіз проблеми девіантної та адиктивної поведінки : алкогольна залежність особистості……..…7

1.2. Психологічні особливості прояву алкогольної адикції в умовах воєнного часу……17

Висновки до розділу 1……20

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ВЖИВАННЯ ОСОБИСТІСТЮ АЛКОГОЛЮ У ВОЄННИЙ ЧАС

2.1. Організаційно-процедурні і методичні засади емпіричного дослідження…….22

2.2.Результати кількісної обробки та якісної інтерпретації ……36

Висновки до розділу 2. ……51

ВИСНОВКИ 52

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 56

ВСТУП

Актуальність дослідження. Серед різноманітних форм девіантної поведінки людини виокремлюється цілий ряд адикцій, які сумарно завдають значної шкоди її психофізичному та соціальному здоров'ю. Негативний вплив стресогенності воєнного часу, вживання алкоголю зумовлюють цілу низку ризиків і небезпек, оскільки ослаблюють соціальну адаптивність та виживальність людини.

Досить часто, щоб уникнути психогенних розладів, пов'язаних із надмірним вживанням алкоголю, потрібно застосовувати превентивні форми впливу, що дасть змогу профілактики цього асоціального явища.

Традиційно виокремлюють три найважливіші категорії стресорів, які істотно впливають на рівень вживання алкогольних напоїв : 1) загальний екзистенційний стрес; 2) реальний катастрофічний/фактичний стрес; 3) досвід алкогольного залучення в дитинстві.

Безперечно, існують також і численні культурологічні (субкультурні) традиції, обряди, які істотно впливають на рівень споживання алкоголю людьми.

Істотним чинником дизонтогенезу особистості постає ризик алкогольної залежності, внаслідок чого відбувається гальмування або й руйнація просоціально налаштованого світу.

Алкоголь як спосіб адаптації до стресу, на жаль, доволі часто обирається типовою практикою у вітчизняній спільноті. Воєнні дії на території держави, внутрішні та зовнішні міграції, сімейні розлучення, втрата роботи та інші деструктивні фактори суттєво підвищують ризик алкогольної залежності.

Людина з алкогольною залежністю відшукує сенс свого життя тому, щоб, втративши на деякий час контроль над власною поведінко, розслабитися, втекти від проблем, забути якесь горе і травми. По суті, людина п'є алкоголь, щоб впоратися з травмогенною подією та зняти

психоемоційну напруженість, однак зазвичай досягається лише тимчасовий позитивний ефект. Негативним виміром алкогольної адикції постає насамперед як розлад психофізичного здоров'я, так і розпад повноцінних і здорових стосунків і мікро- і макродовкіллі (сімейний мікроклімат, взаємини на роботі тощо).

Проблемами девіантної психології, зокрема адиктивної поведінки людини активно займається низка вітчизняних фахівців у галузі медицини, соціології, педагогіки, психології (І.А. Белінська, О. Бондаренко, Н.П. Бурмака, Д.Т. Гошовська, Н.Є. Завацька, О.Є. Іванашко, Н.Ю. Максимова, В.Г. Розов та ін.).

Особливості вживання алкоголю людиною мають тривалу історію, однак досить коротке наукове вивчення, по суті, системне дослідження розпочалося у 20 столітті.

В умовах воєнного часу особливої соціальної гостроти й актуальності набуває ракурс вивчення психологічних особливостей вживання алкоголю як адаптивного препарату для зняття загальної та особистісно-індивідуальної стресогенності. Хронічний стрес у час війни породжує (та породжується) багато девіантних форм поведінки, однак алкоголізм (як і наркоманія) постають чільними адикціями, що потребують розширених теоретико-емпіричних студій.

Об'єкт дослідження - адиктивна поведінка людини.

Предмет дослідження - психологічні особливості девіантної та адиктивної поведінки, зокрема алкогольної залежності людини як спроби її адаптації до стресу в період війни.

Мета дослідження – теоретико-емпірична констатація поєднання **о**собистісних характеристик з мотивами вживання алкоголю як адаптації до хронічного стресу у воєнний час

Згідно **з** метою нами були розроблені такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми психологічних чинників вживання алкоголю у вітчизняній та зарубіжній науково-психологічній літературі.

2. Констатувати причини й мотиви вживання алкоголю у воєнний час.

3. Встановити психологічні особливості взаємозв'язку особистісних характеристик і мотивів вживання алкоголю як адаптації до дії стресу під час війни.

Методи дослідження : аналіз, синтез, систематизація; емпіричні методи, зокрема бесіда, спостереження, тестування; методи математичної статистики, кількісної обробки та якісної інтерпретації отриманих даних.

База дослідження. Безпосереднє емпіричне дослідження проводилося на базі лабораторії «Психогенеза особистості».

Емпірична вибірка досліджуваних констатувального експерименту нараховувала 50 осіб (вік досліджуваних - від 21 до 35 років).

Теоретичне значення роботи полягає у поглибленні й розширенні науково-психологічних уявлень про психологічні особливості девіантної та адиктивної поведінки, зокрема алкогольної залежності особистості під час війни.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані психологами, соціальними працівниками, медиками для психопрофілактичної роботи з людьми, які мають алкогольну адикцію.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ АЛКОГОЛЬНОЇ АДИКЦІЇ ЯК ВАРІАНТУ ВИЖИВАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДО СТРЕСОГЕННОСТІ ВОЄННОГО ЧАСУ

1. 1. Теоретичний аналіз проблеми девіантної та адиктивної поведінки : алкогольна залежність особистості

Серед багатьох поведінкових тактик і стратегій особистості окремої науково-психологічної уваги потребує якраз девіанта поведінка, адиктивна налаштованість і різномодальна залежність від різних речовин, зокрема як психоактивних, так і алкоголю.

У підручнику «Психологія девіантної поведінки» за авторством Н. Максимової подана розгалужена типологія та здійснено детальний аналіз різних видів особистісних і соціальних девіацій. Безперечно. окремого дослідження потребує коло сексуальної девіантності людини, однак адиктивна поведінка висвітлена досить повномірно. Алкоголізм постулюється як одна з найскладніших і найруйнівніших форм адиктивності, наслідки якої можуть переживатися в поколіннях упродовж багатьох років [34].

В іншому дослідженні Максимова Н. Ю. пише про складну і специфічну виховну роботу із сучасними соціально дезадаптованими школярами. Розкрито причинно-наслідкову природу і сутність важковиховуваності, подано типологічний аналіз різних адиктивних форм поведінки неповнолітніх, названо ознаки і причини їхньої дезадаптованості, асоціальності тощо [35].

Водночас слід згадати й резонансний у вітчизняній психології навчальний посібник Максимової Н. Ю. «Психологія адиктивної поведінки», в якому прописаний аналітичний огляд різних видів залежної поведінки людини, зокрема й насамперед йдеться і про алкоголізм як

історично драматичну сторінку людських залежностей, що проявляється несприятливо в багатьох спільнотах [33].

Бондарчук О.І. здійснила широке наукологічне вивчення проблеми психології девіантної поведінки, описавши й проаналізувавши широке коло типологій та видів девіантної поведінки людини, зокрема й адиктивного напрямку і спектру [4].

В українській психології дуже цікавою та корисною є ціла серія збірників наукових статей і тез, головним. редактором яких виступає Я. Гошовський. У системі збірників «Психогенеза особистості : норма і девіація» щорічно подається дуже широке коло різноманітних девіацій, їхній психологічний аналіз та інтерпретація, що є корисним для всіх фахівців, які працюють з дітьми, що проявляють відхилену поведінку у багатьох сферах діяльності і навчання [12].

Алєксєєва Н.І., Кабусь Н.Д. констатують, що фахова підготовка майбутніх соціальних педагогів повинна враховувати таку важливу складову як різнопланова профілактика випадків і тенденцій вживання алкоголю дітьми підліткового віку у середовищі однолітків, старших осіб, а також антиреферентних людей [1].

Мельник, А. П. здійснив досить детальний аналіз психології різновидових залежностей та особливостей прояву руйнівної поведінки людини, що має своєю суттю антисуспільний характер та призводить додградаційних процесів між людьми [36].

Гошовський, Я., Гошовська, Д. констатують, що в ускладнених екзистенційних умовах проявляються по-різному психологічні особливості як тривожності, фрустрованості, депресивності, апатійності депривованої особистості, так і тенденції, тактики і стратегії її саногенності як самооздоровлення у психофізичному плані, особливо ж з урахуванням девіантного кола детермінант, що зумовлюють депривацію [14].

Про медико-соціальні аспекти підліткового алкоголізму та про вплив потужних соціальних факторів, традицій і норм пишуть Лисюк І.В.,

Христенко О.М., аналізуючи широке коло тих детермінант, які спричиняють насамперед різновидові девіантні або й патологічні форми поведінки. Алкоголізм трактується як традиційна і властива багатьох спільнотам девіація, базована на механізмах наслідування (антиреферентних інших), навіювання (вплив реклами через ЗМІ) та інших психотехнологіях маніпулювання людиною, особливо ж недосвідченою та юною [32].

На думку Апетик Н. М. потрібно активно залучати різноманітні сучасні психокорекційні техніки, зокрема як інтенсивний і результативний засіб формування в дітей адекватного і стабільного образу-Я. Зазначено, що це вкрай важливо й істотно для вироблення саморегуляції в неповнолітніх, причому насамперед у тих, які проявляють різнотипні адиктивні поведінкові девіації [2].

Цінним теоретико-емпіричним матеріалом для розуміння сутності девіантної та адиктивної поведінки людини є збірник наукових статей і тез «Психогенеза особистості : норма і девіація (усі збірники за 2010-2024 рр.). який друкується у ВНУ імені Лесі Українки. У всіх збірниках є студентські і викладацькі публікації про різні види адиктивної поведінки людини, розписано особливості превентивної та психокорекційної роботи з девіантами, подано широке методичне підґрунтя для осмислення відхиленої поведінки [43].

Про особливості превентивної діяльності з різними видами девіацій та адикцій ідеться у програмі «Педагогічна профілактика девіантної поведінки неповнолітніх». Заманіфестовано основні підходи щодо зниження та нейтралізації адиктивної поведінки серед підлітків, зокрема й у плані дезалкоголізації [40].

Федоренко Р. П. у посібнику, присвяченому психологічним особливостям суїцидальної поведінки, пише поміж іншого і про специфіку скоєння самогубств у стані алкогольного сп’яніння та констатує негативну й антисоціальну забарвленість таких випадків. Подано психодіагностичний

інструментарій, який дозволяє активно пізнати інформацію про тенденції девіантної/адиктивної поведінки [51].

Варава К.В. розкриває специфіку профілактики різнотипної девіантної поведінки у підлітків, які навчаються та зростають у сучасних установах загальної середньої освіти. Описана і презентована детальна типологія тих підходів, залучивши які, можна стверджувати про надання превентивної допомоги дітям, схильним до такої асоціальної або деструктивної поведінки [7].

У навчально-методичному посібникові до спеціального навчального курсу «Психологія девіацій» Вольнова Л. М. робить наголос на специфічних підходах до розгалуженої профілактичної роботи щодо ресоціалізації девіантної поведінки сучасних підлітків та повернення її в просоціальне русло [9].

Головко Н. І. теж на рівні навчального посібника розкриває ціле коло проблем, зумовлених необхідністю системного застосування соціальної профілактики правопорушень, зокрема серед підлітків, юнаків та дітей ризико небезпечних категорій [10].

Гошовський Я., Гошовська Д. вивчають психологічні особливості просторово-часової депривації людини та зазначають, що досить часто причиною стигматизації або сегрегації особистості постає якраз її нетипова і/або девіантна поведінка. Особливо гостро це проявляється у пенітенціарних установах та інших освітньо-виховних закладах закритого типу [14].

Н.Є. Горбань та інші, висвітлюючи проблеми єдиного здоров'я та проблем різноякісного харчування, аналізують специфіку ставлення дітей підліткового віку та їхніх батьків і матерів до такого деструктивного явища як раннє вживання алкоголю. Констатовано його руйнівний вплив як на здоровий спосіб життя, так і на всю подальшу соціальну траєкторію розвитку і самореалізації. Алкогольна адикція є руйнівною для успішної життєдіяльності і небезпечна для людської спільноти [10].

Як стверджує Дудник, Л. різновидові форми алкоголізму потрібно розглядати у контексті девіантної поведінки юнаків і юнок у сучасному молодіжному середовищі. Вживання алкоголю має як ентопсихологічні традиції, такі зазнає впливу сучасних засобів масової інформації, зокрема реклами тощо. Розповсюдження алкоголізму є своєрідною варіативною ознакою психологічного захисту людини, спроба її самовтечі від проблем та деструктивною за своєю суттю поведінкової асоціальною і шкідливою тенденцією [17].

Христук, О. Л. на рівні дисертаційного дослідження вивчає проблему психологічних особливостей установок молодших школярів і дітей раннього підліткового віку щодо вживання ними (та іншими людьми) алкогольних напоїв. Здійснено теоретико-емпіричне вивчення такої складної та соціально значущої проблематики, подано корекційні та профілактичні платформи для зниження і нейтралізації негативних тенденцій щодо алкоголізації соціуму [52].

Samoylov A.M. здійснює детальний аналітичний огляд якісної ефективності тих спеціально створених педагогічних умов, які прийнятні для різнопланової профілактики девіантності дітей-підлітків у широкому контексті соціально-освітнього соціодовкілля і мікроклімату загальноосвітньої школи [57].

Про специфічний вид адиктивної поведінки людини ведуть мову Гошовська Д., Пащук А., розкриваючи типові й унікальні психологічні особливості гаджетозалежності серед підлітків та юнаків. Зафіксовано залежну поведінку як основу набуття адиктивних модальностей, а також схильність дітей до навіювання, психоеомційного й діяльнісного зараження тощо [13].

Гриценюк Ю., Залібовська-Ільніцька З.В. ведуть мову про особливості психопрофілактики вживання алкоголю дітьми, а також протистояння їхнім спробам до вживання різних наркотичних засобів. Наголошено необхідність застосування активної профілактичної роботи і щодо

попередження випадків масового тютюнопаління серед дітей підліткового віку [16].

У часописі, присвяченому вивченню травматичного стресу, Allen B, Lauterbach D. розкривають параметральні характеристики особистості дорослих людей, які пережили колись у минулому дитячу травму. Окремим аспектом є диференціація психотравм, спричинених і завданих алкоголізмом дорослих. Превенція таких алкогольних травм у поведінці батьків виступає основною запорукою того, що в майбутньому вони будуть нейтралізовані або й не проявлятимуться в дорослих - колишніх дітей [55].

Підласий І. П., Шарапова О. В. викладають основні психологічні підходи щодо результативної корекції девіантної поведінки у дітей молодшого шкільного віку. Подано різні експериментальні матеріали, які засвідчують позитивність корекційних вправ і зусиль щодо того, щоб молодші школярі уникали негативних адиктивних поведінкових тенденцій як у школі, так і в позаурочний час [41].

На думку Пріданнікової О. М., нерозбірливе і часте вживання алкоголю сучасними підлітками постає дуже важливою та резонансною соціально-педагогічною проблемою, яка потребує синтезу медичних, психологічних на інших підходів з метою корекції та превенції такої адиктивності [42].

О.І. Краснова та інші, розкриваючи специфіку сучасних медичних технологій, аналізують важливу проблему негативного впливу наслідків вживання алкогольних або навіть і слабоалкогольних напоїв дітьми в підлітковому віці на такому складному психофізіологічному й соціальному етапі онтогенезу [30].

Про специфіку різнобічного якісного управління професійним стресом, який може проявлятися у керівників органів внутрішніх справ, зокрема й насамперед під час екстремальних подій, пишуть Валуйко О.М., Гошкодеря О.В. Відзначено важливу роль лідерства командирів, які

повинні регулювати не лише власні психостани, але й допомагати підлеглим [6].

Євтушик Ю.О., Чернецька І.В. пишуть про особливості й результати дослідження впливу різномодального стресу на життєдіяльність людини в сучасному трансформаційному соціумі, зокрема вплив негативних звичок і залежностей на її успішність у різних сферах : від сімейної до виробничої. девіантна адиктивна поведінка шкодить повномірному розвитку особистості, а отже нагально потрібно застосовувати превентивні й корекційні технології з метою покращення стану справ, особливо серед молоді [18].

Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. К. розробили цікавий та інформативний навчально-методичний посібник, присвячений висвітленню проблем запобігання та успішної протидії проявам насильства у мережі діяльності сучасних вітчизняних закладів освіти. Акцентовано корелювання таких девіацій як булінг та адиктивна поведінка, наприклад. вживання алкоголю тощо. Запропоновано різні варіанти психологічної допомоги дітям, які страждають від несправедливості на насилля, а також механізми протидії адиктивній поведінці [3].

У монографічному дослідженні. О.Янкович, О.Кікінеджі, В.Поліщук, Г.Радчук аналізуються теоретичні основи і практичні підходи щодо застосування психопрофілактики як форми роботи з тими дітьми, що виявляються досить схильними та залежними, тобто мають багато ознак і симптомів девіантної поведінки. Дослідники розкривають цікавий вітчизняний і зарубіжний досвід сфері девіантної психології та різновидової адиктології [48].

Табачник, І. Г. розкриває психологічні й соціальні особливості тих ключових і домінантних поведінкових ставлень до інших і до самого себе сучасних студентів, які мають типовою ознакою поведінку з алкогольною та тютюновою залежністю. Встановлено широку типологію алкоголізації

та тютюнової адикції молодих людей, розкрито мережу асоціальних впливів, зокрема негативність навіювання із засобів масової інформації тощо [47].

Козубовська І. В., Товканець Г. В. розкривають специфіку соціальної профілактики різновидової девіантної поведінки людини. Детально висвітлено особливості психокорекції відхилень у складно регульованій поведінці сучасних важковиховуваних дітей. Дослідниці пропонують здійснювати це у процесі тривалого і виваженого перцептивно налаштованого партнерського професійного педагогічного спілкування з дітьми, які демонструють різнотипну адиктивну поведінку та мають усі ознаки інших імовірних девіацій [27].

У функціонально-дослідницьких межах вивчення сучасних школярів зі схильністю до вживання алкогольних напоїв. а також наркотиків (відомий :міжнародний проект ESPAD) О.М. Балакірєва та інші співробітники пишуть про особливості й результати вивчення проблеми куріння тютюну, вживання алкогольних напитків та психоактивних і наркотичних речовин серед сучасних дітей. Діти, які навчаються в різнотипних освітніх закладах, на жаль, демонструють тенденції до поширення різних адикцій.

В Україні зауважується розширення кола вживання психоактивних речовин та алкоголю серед неповнолітніх, що потребує системних зусиль превенції [14].

Мудрак І. пише про специфічність різномірного прояву тривожності підлітків в умовах пенітенціарного закладу та стверджує про особливий стресогенний фон, який зазвичай панує в колонії для підлітків. Серед теоретико-методологічних засад згадується насамперед генетично-психологічна парадигма, в якій важливе місце належить розвивально-корекційному підходові до виправлення різновидових девіацій. Численні адиктивні навички і поведінкові прояви у колонії піддаються жорсткій авторитарній корекції, тому перевиховання як функція поновної

соціалізації після звільнення з колонії передбачає роботу зі страхами, стресами, фрустрованістю тощо [38].

Також Мудрак І. розкриває психологічні особливості того як проявляється різномодальна тривожність у колонії серед підлітків-колоністів. Констатовано, що в умовах посиленої комунікативної депривації та ізоляціонізму пенітенціарної установи в колоністів може посилюватися взаємна криміналізація, а також набуття адиктивних і девіантних навичок від інших досвідченіших колоністів, які перебувають тривалий час у колонії [38].

Розов В.І. пише, що у випадку з людьми, які мають залежності різного роду, зокрема й алкоголізм, потрібно залучати адаптивні антистресові психотехнології. Різні травми психосоціального характеру завдаються досить часто у стані алкогольного сп'яніння, тому корекція шкідливих звичок передбачає адаптацію до позитивних просоціальних варіантів розвитку особистості [ ].

Самара, О. Є., Самара, О. Е., проводячи аналітичний огляд різних поведінкових патернів сучасної студентської молоді, констатують, що активне вживання алкоголю та наркотиків доцільно трактувати насамперед як типова відповідь молоді на зростаючий стрес і складні життєві обставини. Описано моделі ставлення молоді до алкоголю, охарактеризовано його шкідливі й руйнівні функції та впливи на життєвий шлях людини [45].

Ткачук А.О. пише про психологію агресії як активної форми задіяння різновидової девіантної поведінки. Окремим ракурсом набула висвітлення проблема агресивності людини в стані алкогольного сп'яніння та всіх негативних наслідків через таку асоціальну поведінку. Проаналізовано агресивність і широкому, зокрема в «алкогольному» контексті, подано шляхи і способи превентивної роботи щодо запобігання спричиненої алкоголем агресії проти інших людей [50].

Zahlan L, Ghandour L, Yassin N, Afifi R, Martins SS. презентують результати цікавого дослідження, тематичним ракурсом якого було вивчення подвійної проблеми : наскільки існує кореляційний зв'язок між курінням люльки та немедичним використанням психоактивних ліків, що відпускаються за рецептом, серед підлітків. Дослідники констатують тісні збіги між цими явищами та пропонують шляхи превенції залежності людини від алкоголю [61].

Littrell J. дає широке і різнопланове багатовимірне розуміння та лікування алкоголізму. автором запропоновано посібник для клініциста з лікування алкоголізму, а також детально висвітлено біологічні, психологічні та соціальні аспекти вживання алкоголю, зокрема й насамперед у випадках зловживання ним. Описано базову симптоматику людини з алкоголізом а і розкрито напрямки антиалкогольних медико-психологічних заходів, спрямованих на надання допомоги страждаючій алкоголізмом людині [56].

Zahlan L, Ghandour L, Yassin N, Afifi R, Martins SS. Презентують необхідність прискіпливого вивчення різних стилів прив'язаності, а також розкривають особливості подолання різновидової тривоги і стилі особистісної поведінки у стаціонарних хворих на алкогольну залежність [58].

Wilcox HC, Arria AM, Calderia KM, Vincent KB, Pinchevsky GM, et al. пишуть про поширеність і провісники постійних думок, планів і спроб суїциду під час навчання в коледжі. а також про те, що низка афективних розладів може бути спричинена вживанням алкогольних напоїв, які стимулюють такий стан справ [59].

Yazbek J-C, Haddad R, Bou Khalil R та ін. дають цікаву інформацію про поширеність і співвідношення зловживання алкоголем і різних інших залежностей у Лівані. Дослідники наводять дані щодо конкретних емпіричних результатів, отриманих унаслідок Ліванського епідеміологічного дослідження алкоголю (LESA). Висвітлено як типові

моделі цього явища, так і унікальні модифікації стану справ щодо алкоголізму в цій країні [60].

Загалом, адиктивна алкогольна налаштованість особистості визнається однією з найскладніших девіацій людини, яка має тривалу історичну тяглість, культурологічні особливості та потребує активних превентивних і корекційних підходів.

1.2. Психологічні особливості прояву алкогольної адикції в умовах воєнного часу

Поміж різних проблем воєнного часу вживання людиною алкоголю посідає досить вагоме місце. Спроба уникнути проблем, адаптуватися до загрозливої дійсності досить часто продукується у варіанті вживання алкогольних напоїв. Звичайно, що надмірна орієнтація та таку «адаптаційну практику» може завдавати людині численних психофізичних і соціальних проблем.

Гошовська Д., Гошовський Я. здійснили детальне та багатопрофільне вивчення специфіки сучасної мілітарної психології. Вчені наголошують на необхідності проведення різновекторних досліджень, спроможних обстежити найширше коло проблем та аналітично сцієнтично їх систематизувати й вивчити. зазначено. що серед різноманіття проблем мілітарної психології окремий напрямок складають ті, що присвячені розладнаний афективності комбатів і всіх людей, які живуть в умовах воєнного часу. Подано аналіз типових і унікальних підходів до вивчення такого спектру знань про психічний і соціальний світ «людини війни», зокрема в ракурсі стресогенності та інших не менш важливих індивідуально-особистісних і суспільних проблем, спричинених цим соціальним лихом [13].

Згідно аналітичних узагальнень Бевза, Л. Ю., Ящук, К. В. у воєнних умовах сьогодення в дуже багатьох людей проявляються як подібні, так і

глибоко відмінні психологічні поведінкові й афективні реакції на стресогенні умови та чинники. Під час війни відбувається активне загострення різнотипних психоемоційних реакцій на події, що породжують як стресогенний мікроклімат взаємин, так і зумовлюють появу психоемоційного вигорання. Безперечно. це потребує фахової допомоги, причому одним із дуже важливих векторів є недопущення стану справ до девіантного прояву [3].

Розлогий аналітичний огляд особливостей прояву різномодального стресу серед дітей, які проживають у складних умовах війни, здійснено Борщ, К. К., зокрема охоплено найтиповіші та найтравмогенніші аспекти цієї проблеми [5].

Гошовський Я.О. висвітлює психологічні особливості прояву агресивності у різнотипно депривованих дітей підліткового віку та констатує негативний нівеляційний вплив обмежень для успішної психогенези дитини. Депривація та девіація тісно корелюють та справляють спільний негативний вплив на особистісний і просоціальний розвиток знедоленої дитини. Дія стресу щодо девіантно-відхиленої поведінки особи містить короткий шлях, особливо ж у ситуації перманентного стресогенного тиску соціодовкілля [14].

Про різноманітні соціально-психологічні чинники фахової та волонтерської роботи психологів під час війни в нашій державі пише у своєму дослідженні Яковенко, Ю. В.. Проаналізовано весь спектр тих нагальних завдань і функцій, які виконують військові психологи в роботі з комбатантами, а також із цивільним населенням, зокрема й з метою профілактики стресогенності [15].

На думку Жигайло, Н., Шолубка, Т. важливим завданням сучасного освітнього простору нашої держави постає формування різнобічної психологічної стійкості здобувачів освіти вітчизняних ЗВО під час кривавої та екзистенційно складної війни. Психологічна опірність стресам і викликам повинна базуватися у студентів не на дизонтогенетичних

сповзаннях до різновидової адиктивної поведінки (алкоголь, наркотики, інші девіантно-адиктивні наміри тощо), а базуватися на здоровому способі життя, на патріотичному вихованні та усвідомленні своєї тотожності [19].

Зеленська, К. О., Семіхат, І. К., Подурець, А. В. детально та різнопланово вивчають особливості прояву стресу та різних фобій в людей молодого віку, зокрема в ускладнених екстремальних ситуаціях під час війни в Україні. Проаналізовано причинно-наслідкову базу появи стресів, розкрито сутнісне наповнення багатого спектру різних фобій та інших тривожних, депресивних факторів, які активно впливають та породжують страхи людини [21].

У праці Зінченко, Д., Бутко, А. йдеться про специфіку стресу, його перебігу і появи. а також про те, яка психічна стійкість у працівників поліції під час російсько-української війни. Дослідники розкривають актуальні сучасні проблеми якісного й науково обґрунтованого психологічного забезпечення повсякденної напруженої службової діяльності наших працівників правоохоронних органів, які протидіють злочинності. Розкрито специфіку стресогенної діяльності, подано типологію стресів, їхню причинно-наслідкову природу та інші суміжні афективні розлади у працівників вітчизняної поліції. Наголошено на аспектах формування психологічної стійкості як своєрідної протиотрути стресам фахової поліцейської діяльності, базованої на ризико небезпечних випадках і подіях [22].

Зливков В.Л. про особливості забезпечення і перебігу євроінтеграційного вектору становлення і функціонування сучасної мілітарної ідентичності в наших громадян-українців, які зазнають значних геополітичних викликів і загроз та відчувають їх вплив на своїй соціальній та індивідуальній психіці. Наголошено необхідність ототожнення з глибинними архетипами власного народу та з прогресивними ідентичностями цивілізованого світу, адже це дасть стрижень для опірності

стресам і девіаціям, спричинених війною та іншими екстремальними явищами і подіями [23].

Також Зливков В.Л. у співавторстві із Лукомською С.О. та Федан О.В. пропонують підходи до застосування сучасної психодіагностики особистості, яка перебуває у важких і екзистенційно небезпечних кризових життєвих ситуаціях. Запропоновано пакет методик валідного і достовірного інструментарію для пізнання надскладних психічних явищ і процесів, зумовлених зокрема й умовами воєнного часу та іншими соціально-патологічними девіаціями [24].

Іщенко, А. пише про кризову й конфліктогенну специфіку психології сучасної війни та про те, як допомогти нашим ветеранам АТО адаптивного й результативно повернутися до функцій та укладу нормального цивільного життя. Зазначено. що повинна бути застосована протидія та превенція щодо алкоголізму як варіанту адаптації до умов мирного соціодовкілля, а також запропоновано інтенсивні психотехніки надання допомоги і соціально-психологічного супроводу комбатантів війни [25].

Ковалів М.В. аналізує особливості професійного стресу і цілого комплексу супутніх психостанів керівника органу внутрішніх справ, який повинен здійснювати й регулювати дуже значний обсяг людей і справ. Акцентовано на необхідності профілактики стресогенних станів керівника, запропоновано релаксаційні психологічні підходи надання виваженої соціорекреаційної допомоги керівникові силових органів, діяльність якого перебігає у суцільно ускладненому психогенно напруженому кризово-стресовому мікро- і макрокліматі соціальних та міжіндивідуальних взаємин [26].

Костишин, Н., Яковець, Т. аналізують особливості протистояння викликам і загрозам воєнного часу, зокрема досліджують стресостійкість колективу як певної конкретної спільноти людей під час війни. Здійснено ракурс акцентування необхідності вивчення специфіки налаштування психологічного мікроклімату в такій групі. врахування закономірностей

циркулювання інформації в групі тощо. Запропоновано чіткі підходи до оптимізації настановлень групи в просоціальному, а не девіантному річищі вирішення проблем, спричинених воєнними діями на території нашої держави [28].

Коструба, Н. пише про особливості під час війни ставлень і підходів до психічного здоров'я українських військовослужбовців. Висвітлено багато варіантів психосоціальних розладів і ймовірних девіацій, з якими зіштовхуються військові, що зумовлено насамперед специфічністю їхньої діяльності. Описано механізми і підходи щодо превенції адиктивно-девіантної поведінки комбатантів, які переживають афективні розлади, наприклад, провини перед тим, хто загинув та інші постсттравматичні стресові стани й реакції, детально подано перелік найтиповіших стресогенних факторів і наслідків для діяльності військових [29].

Цимбалюк, М., Жигайло, Н. досліджують проблему формування індивідуальної стресостійкості студентів університетів в умовах воєнного часу та пишуть про співмірність наукологічного вивчення цього ракурсу у площинах як правового, так і євроінтеграційного напрямків і процесів. Констатовано особливості стресостійкості українського студентства, здійснено емпіричні заміри та їхнє узагальнення й детальну якісну інтерпретацію [53].

Висновки до розділу 1.

Отож, узагальнюючи результати теоретичного огляду проблеми психологічних особливостей прояву алкогольної адикції в умовах воєнного часу, зазначимо важливість та актуальність окресленої проблематики для вітчизняної психології.

Серед численних девіантних форм поведінки людини в умовах війни алкоголізм набуває досить складного й деструктивного чинника.

Спроби застосовувати алкогольні напої як засоби адаптації до кризових і ризикованих реалій воєнної дійсності видаються

малоуспішними, адже внаслідок цього людина втрачає самоконтроль, набуває шкідливої для здорового способу життя девіантної адиктивної звички, що сумарно негативно впливає на міжособистісніе спілкування, життя у сімейному мікродовкіллі, а також дискомфортно і деструктивно на весь особистісний розвиток.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ВЖИВАННЯ ОСОБИСТІСТЮ АЛКОГОЛЮ У ВОЄННИЙ ЧАС

2.1. Організаційно-процедурні і методичні засади емпіричного дослідження

Ключовим завданням проведеного нами емпіричного дослідження постало віднайдення і підтвердження результатів теоретичного пошуку, зокрема встановлення психологічних особливостей взаємозв'язку між характерологічними ознаками досліджуваних та їхніми мотивами вживання алкогольних напоїв у воєнний час як своєрідну протиотруту від стресу.

Емпіричне дослідження було проведено з цивільними особами, які перебувають у складному соціальному стані, загроженому умовами воєнного часу, добровільно погодилися взяти участь у цьому конфіденційному психодіагностичному замірі важливої соціальної проблеми. Вікові параметри членів вибірки були у межах від двадцяти одного до тридцяти п'яти років. Кількісні параметральні характеристики і склад експериментальної вибірки налічували 50 осіб.

Упродовж психодіагностичних замірів було застосовано такий пакет валідних і достовірних методик:

- «Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації» Холмса та Раге;

-«Шкала загальної самоефективності» Р. Шварцера М. Єрусалема;

-«Когнітивна орієнтація (локус контролю)» Дж.Роттера;

-«Тест життєстійкості». Методика С. Мадді, в адаптації Д.А. Леонтьєва;

-«Опитувальник «Копінг-тест»» Р. Лазаруса;

- «Опитувальник мотивації вживання алкоголю» В.Зав'ялова;

-«Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (МЛО-АМ)», розроблений А.Г. Маклаковим і С.В. Чермяніним;

-«Шкала оцінки рівня реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності» Ч.Д. Спілбергера Ю.Л. Ханіна.

Пропонуємо короткий аналітичний огляд задіяних у пакеті психодіагностичних методик :

Нижче подаємо короткий аналітичний огляд задіяних у пакеті психодіагностичних методик :

«Методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації» (Холмс-Разі)

Укладачі цієї відомої та популярної методики виходили з позицій, що певним душевним і фізичним проблемам та хворобам передують здебільшого деякі поважні і знакові зміни у процесі життєдіяльності.

Укладачами було здійснено деяку усталену шкалу чинників, згідно з якою всяка важлива подія вимірюється й обраховується спеціальною кількістю балів, які залежать від рівня і сили стресу.

Тест вміщує перелік подій повсякденного буденного життя людини, які були травмогенними упродовж останнього року, а також вони володіють різним афективно-емоційним забарвленням та мають деяку значущість для людини.

Зауважується, що будь-яка з відповідей фіксується згідно зі стобальною шкалою. У випадку, якщо будь-яка подія або ситуація трапилася більше ніж одноразово, то поставлені бали потрібно помножити на відповідну кількість таких повторень.

Досліджуваним подаються 43 типові зразки-приклади повсякденних життєвих ситуацій і подій, причому кожна з них оцінюється і позначається певним статистичним балом.

Методика дозволяє виміряти рівень опірності людини стресу, зокрема:

менше 150 балів – підвищено великий рівень опірності стресові.

150-199 балів – висока стійкість.

Соціально-психологічна й особистісна енергія і ресурси не марнуються на боротьбу з несприятливими психологічними станами, які постають у випадку стресу. Отож всяка діяльність, незалежно від її зосередженості й походження, стає ефективнішою.

200-299 балів – пороговий опір. Стресостійкість дещо спадає та знижується, зокрема через збільшення афективно-стресових подій і ситуацій у процесі життєдіяльності. Особистість стає змушеною витрачати величезну частину власної життєвої енергії на боротьбу з негативно забарвленими психологічними й емоційними станами, які проявляються у ситуації стресу.

300 і більше – низький (уразливість). Особистість витрачає велику частину власної енергії і потенційних ресурсів на нейтралізацію несприятливих наслідків негативних психостанів, які постають упродовж стресування.

Сумарно цей тест не може виміряти того, коли і де, на якій конкретній стадії особистість дає відповідь на стрес та встановлення її особистісно проявлюваного адаптаційного ресурсу і потенціалу. Вона здебільшого вимірює «стресонаповненість» життя людини, ніж просто її «стресостійкість».

«Шкала загальної самоефективності» (за Шварцом-Єрусалемом)

Тест застосовується для встановлення рівня самоефективності особистості.

Як відомо, на думку А. Бандури, самоефективність людини полягає насамперед у її вірі щодо правильності й ефективності своїх власних вчинків і дій, а також віра в таку самоствердживальну й ефективну особистісну і соціальну поведінку.

Домінантна роль віри у власну ефективність кожної особистості пояснюється так: зазвичай особистість боїться та намагається уникнути тих соціальних ролей. статусів і ситуацій, які видаються настільки

складними, що вона думає, що не зуміє і не зможе впоратися. Водночас людина діє активно, впевнено і наступально якраз у таких випадках впевнена у власних потенціалах, здібностях, спроможностях та має надію щодо успішності своїх вчинків і дій.

На підставі диференціального підходу постає можливість вичленувати такі 4 ключові першоджерала особистісної самоефективності:

1) реально конкретизований, індивідуально-особистісний успіх;

2) включено-дистанційноване спостереження за досвідом інших людей;

3) вербальне навіювання через словесний вплив.

4) афективно-емоційне збудження.

Отож емпірично задіяна версія самоефективності полягає в наявності пунктів, причому кожен з них включає чотири виміри погодження з ним з боку досліджуваного. Запропоновані питання досить прості, а на шкалі опитування укладається єдиний пункт, який презентує сумарний коефіцієнт власне суб'єктивного оцінювання людської самоефективності.

Узагальнені підсумкові значення підраховуються сумуванням всіх оцінювань у межах від десяти до сорока.

Сумарно можна узагальнити та вимір нормативного прояву показників :

Кількісні параметри рівня самоефективності людини:

від 36 до 40 балів – помітно висока самоефективність;

від30 до 35 балів – самоефективність вище за середній рівень;

від 25 до 29 балів – самоефективність середня;

від 20 до 24 балів – самоефективність нижче середнього рівня;

від 10 до 19 балів – низька самоефективність.

Методика «Когнітивна орієнтованість (локус контролю)»

(за Дж. Роттером)

Добре відомо, локус контролю є досить стійкою особливістю та властивістю людини, яка характеризує її спроможність і наміри вбачати причинно-наслідкові фактори внутрішнього локусу контролювання.

Констатовано, що зовнішній прояв супутній з такими ознаками-рисами, як нерішучість, невпевненість у власних силах, неврівноваженість, наміри відтермінувати реалізацію власних намірів на невизначений час, деяка підозрілість, боязкість, поступливість тощо.

Отож до симптоматики внутрішньолокусового контролю належить те, що люди є впевненішими в собі, вони наполегливіші й послідовніші у досягненні власної мети, схильні до детального та виваженого самоаналізу, емоційно й поведінково врівноваженіші, схильні до товариськості, досить доброзичливі та доволі незалежні.

Ця психодіагностична методика складається із двадцяти дев'яти положень, а кожне з них має альтернативу щодо базових тверджень.

Досліджуваному потрібно вибрати той варіант положення, щодо якого відбувається найбільше погодження і схвалення.

«Тест життєстійкості» (С. Мадді, адаптовано Д. Леонтьєвим)

Тест на визначення життєстійкості є адаптацією емпіричних студій та досліджень витривалості, здійснених С. Мадді. Вважається, що людська життєопірність характеризує рівень спроможності особистості чинити опір певній стресовій ситуації, водночас зберігаючи упродовж цього свою внутрішню врівноваженість і не понижуючи якість та успішність своєї виконуваної діяльності.

Натомість життєстійкість трактується як певна система переконань щодо самого себе, щодо взаємин зі світом, та містить такі три певною мірою незалежні складові:

1) явна безпосередня участь;

2) постійний самоуправлінський контроль;

3) усвідомлення та прийняття ризикованості.

Чіткість прояву таких складників і стійкість загалом запобігають виникненню внутрішньо психологічної перенапруженості у кризово-конфліктних стресових ситуаціях через наміри й бажання постійно долати стрес, а також розгляд сутніснісного наповнення як незначущого або дуже мало і неістотно значущого.

Особистість, у якої розвинена залученість, отримує радість і задоволення від виконуваної нею певної діяльності.

Натомість брак такої особистісної впевненості та задоволення створює передумови домінування відчуттів знехтуваності, занедбаності, відкидання та своєрідного перебування «поза» межами реального і повномірного соціального життя.

Показник «контроль» зводиться до того, що це насамперед увірування в той порядок, коли прагнення боротьби, бажання і наміри здатні помітним чином скоювати вплив на всі наслідкові результативні події, що зауважуються у навколишньому соціопросторі людини, причому навіть у таких випадках, коли такий помітний сугестивний вплив є не дуже переконливим і абсолютним.

Водночас через відчуття власної слабкості й безпорадності особистість може бути слабо піддана самоконтролю. Особа з високим рівнем розвитку складової контролювання активно знає, що здатна самостійно вибирати власну діяльність, істотно і свідомо регулювати свій життєвий і фаховий онто- і соціогенез.

«Прийняття ризику» слід розглядати як впевненість особистості і тум, що уся симптоматика подій, що перебігають, активно сприяє да допомагає процесам її розвитку і становлення, насамперед завдяки своїм знанням та вмінням, набутим з життєвого досвіду, причому досить часто в незалежності від рівня вимірюваності тих параметрів, які свідчать що він позитивний або негативний.

Особа, що трактує своє життя як варіант набуття досвіду, спроможна діяти навіть в умовах істотної непереконливості і гарантій свого успіху,

тобто вчиняти на власний роздум, острах та ризикованість. До того ж слід відзначити, що прийняття ризику базується на підґрунті феноменології психогенези як тотального розвитку, насамперед завдячуючи інтенсивному й активному засвоєння умінь, знань і навичок життєвого досвіду з метою їхнього подальшого застосування.

Опитувальник «Копінг-стратегії» (Р. Лацаруса).

Цей психодіагностичний інструментарій укладено Р Лацарусом і С. Фолкман наприкінці вісімдесятих років 20 століття.

Опитувальник є валідним для констатації стратегій реагування людини в кризових випадках. Нейтралізація стресогенності перебігає внаслідок особистісного самоусвідомлення певної діяльнісної тактики і стратегії. Причому справжній вибір адекватних поведінкових реакцій спричинений рисами й особливостями характеру людини та специфічністю конкретної життєвої ситуації. Людина або намагається і змінює все непотрібні на її думку компоненти, або, на жаль, не прагне нічого змінити і лише пристосовується та підлаштовується до ситуацій і подій.

Тест копінг-стратегій передбачає врахування восьми різних типів реагування під час стресу:

- різнорівнева і різновекторна конфронтація;
- помітне відмежування та дистанціювання;
-різнобічний самонавіяний самоконтроль;
-активне відшукування соціальної підтримки від інших;
- базове самоприйняття відповідальності за стан справ;
- помітне відсторонення й уникнення;
-розгалужене планування варіантів вирішення і подолання проблем; - активна і сприятлива переоцінка.

Відомо, що конфронтація дає змогу чітко й активно працювати, діяльнісно зрушувати з місця якусь ригідно застиглу ситуацію, активно і

різнопланово висловлювати свої справжні переконання, погляди та позиції, а також наполегливо їх відстоювати. Однак слів зазначити, що іншим ракурсом такого опозиційного протистояння реакції є деяка необґрунтованість, імпульсивність, непродуманість власних вчинків і дій. Звичайно, якщо немає якісного усвідомлення, то дуже складно знайти консенсус щодо прийняття рішення про ефективну нейтралізацію посталої проблеми.

Безперечно, назріле складне для людського психічного світу завдання або проблему вдається вирішити шляхом зниження його справжньої важливості, тому часто застосовувана стратегія дистанціювання є спробою особистості дистанціюватися і вимкнути значущість переживання проблеми, задіяти механізм її певного знецінення. Якраз механізм дистанціювання дозволяє утриматися від психологічного вигорання, сприяє зняттю підвищеної психоемоційної напруги тощо.

Проте пригнічення власних емоцій щодо справжньої значущості того, що відбувається довкола, може зумовити ситуацію коли проблема насправді стає і залишається невирішуваною.

Така стратегія зазвичай передбачає активне і повсякчасне пригнічення своїх емоцій. Особистість старається контролювати свій афективний психостан, вибирати якусь певну реалістичну об'єктивну модель своєї поведінкової активності, а також намагається не дозволити розбурхуванню власних емоцій та почуттів. Вибір стратегії самоконтролю може свідчити, що особистість спроможна приховувати власні почуття й емоції з нагоди виникнення труднощі.

Завдяки самоконтролю вдається діяльнісно вирішити посталу проблему без надмірних і зайвих труднощів, причому за такого підходу відбувається неврахування запитів, потреб і бажання, що загалом несприятливо впливає на рівень і якість задоволеності станом вирішення такої гострої проблеми.

Самоконтроль зорієнтовує діяльність особистості у просоціальний бік суспільства, а сама вона хоче отримати якусь духовну, матеріальну, моральну, ідеологічну та іншу підтримку від зовнішнього соціодовкілля. Під час стресу зазвичай активно проявляється спроба людини просити у когось співчуття, викликати жаль і прагнути до емпатії, а також намагання отримати якісь певні рекомендації для того, щоб щось робити і вирішити наболілу проблематику.

Отримання якоїсь допомоги від інших дає змогу певним чином дещо вирішити посталі проблеми і водночас створює певний конформізм та залежність від оцінок інших людей.

Несення відповідальності. Позитивом такої стратегії виступає те, що особистість різною мірою сприймає та усвідомлює власну участь у тому, чому постали труднощі й перепони та пробує зрозуміти своє місце, значення, статус і роль для вирішення посталої проблеми. Негативна сторона питання прихована у надмірній самокритиці, самокартанні. гіперболізованому самоаналізі, які можуть зумовлювати почуття страху, розпачу і безвиході, а також незадоволення собою.

Особи, які уникають, стараються також уникнути реального і діяльнісного вирішення посталої проблеми. У такому випадку люди намагаються відмовлятися від визнання того, що вона існує, здатні помилятися, неправильно й неадекватно оцінюють перебіг подій і часто відволікаються на щось інше.

Задіяння такої стратегії людиною свідчить про те, що вона намагається нібито не зауважувати реальних складнощів, а тому нервує, дратується і хвилюється, якщо про це їй таки вказують.

Зазвичай вмикається помітна компенсація свого стресу спробами переїдання, активного вживання алкогольних напоїв тощо. Вважається, що стратегія уникнення стає для людини не найефективнішою стратегією, однак пр значній кількості несподіваних і важких стресів вона істотно

сприяє допомозі у вирішенні помітного зниження внутрішньо психологічної та міжособистісної напруги.

Планування вирішення проблеми. Назва стратегії свідчить про те, що ключовим варіантом поведінки постає побудова певного плану, який забезпечить вихід із ситуації, що склалася. Особистість залучає власний досвід, різнобічно аналізує та вивчає можливості і прогностичні результати та наслідки власних дій. Така поведінка тлумачиться і розглядається як дуже логічна, тобто така, яка сприяє дійсно справжньому вирішенню проблеми. Негативна сторона планування зумовлена тим, що інколи неможливо швидко прийняти адекватне і правильне рішення, роблячи опертя лише на свою інтуїцію. Лабільність і емоційність щодо вибору адекватно правильних дій відступають на інший неістотний план.

Позитивна переоцінка трактується як досить ускладнена ситуація, що вирішується особистістю завдяки зміні ставлення щодо її суті. Це типове позитивне переосмислення, здатність, вміння і спроможність рецепції проблеми як подальший етап саморозвитку. До певних застережень цієї стратегії часто називають ймовірну неспроможність особистості побачити інші не менш результативні шляхи і способи виходу із заявленої ускладненої ситуації.

Загалом, методика містить 50 тверджень, кожне з яких є описом дії в конкретній складній ситуації. Причому слід зазначити, що одна позиція належить одному з восьми видів поведінки. Досліджуваному потрібно уявити себе у певному скрутному і складному становищі та здійснити вибір з кожної позиції частоту її застосування. Усім відповідям присвоюється певна кількість балів.

«Опитувальник особистісної мотивації вживання алкогольних напоїв» (В. Завялов)

Опитувальник дає змогу констатувати такі параметри, які свідчать не тільки мотив вживання алкогольних напоїв, але й загальну мотивацію, що

опосередковано спроможна діагностувати рівень алкогольної залежності досліджуваного.

Вважається, що визначальним позитивом цієї психодіагностичної методики є налаштованість на мотивацію споживання, що загалом є прихованішим фактором, ніж заявлена кількість, якість і частота вживання людиною спиртних напоїв.

Методика містить дев’ять шкал причому в кожній з них є по 5 тверджень.

Зазначимо, що перша тріада діагностичних шкал поєднує у своєрідну групу «соціально-психологічні» мотиви вживання алкогольних напоїв, зокрема:

- традиційні,
- соціально-обумовлені,
- культурально-найпоширеніші мотиви.;
- субмісивні мотиви, що фіксується підлеглість і конформність впливові і тискові інших людей або членів референтної групи щодо вживання алкоголю, тобто це своєрідний псевдокультурний тип мотивації, яка засвідчує намагання особи пристосуватися до популярних моделей «алкогольних цінностей», які є в певному соціального мікро середовкіллі.

Зазначено, що друга тріада поєднує групу особистісних, індивідуальних мотивів персонального вживання алкогольних напоїв:

- гедоністичні мотиви, що пояснюють намагання здобути деяке фізичне і психологічне задоволення від «позитивного» впливу алкоголю, а також своєрідний досвід насолоди і переживання так званої алкогольної ейфорії;
- атарактичні мотиви, що пов'язані з прагненням усунути й позбавитися негативного впливу дискомфортних емоцій і переживань, зокрема – нервово-психічне перенапруження, різномодальна тривожність, багатогранні страхи завдяки вживанню алкоголю;

- мотиви гіперактивації поведінки – мають за мету певний стимуляційний, власне активізаційний та розгальмовуючий ефект. Метою є насичення сенсорики завдяки алкогольним випивкам, що відображають намагання вийти зі втоми, страху, нудьги, соціальної самотності, психоемоційного вигорання і «порожнечі», фізичної, душевної та соціальної бездіяльності або намір підняти активність та ефективність власної поведінки.

Водночас третя тріада поєднує так звану патологічну мотивацію вживання алкогольних напоїв, тобто фіксує фактор пато-хворобливого потягу:

- «похмільна» мотивація – намагання завдяки алкоголю істотно зняти похмільні абстинентні наслідки і явища, психофізичний дискомфорт і розлади шлунково-кишкового факту, що пов'язано з відсутністю алкогольних напоїв, а також прагнення покращити своє самовідчуття та почуття щодо себе;

- адиктивна мотивація висвітлює деяке фіксування у структурі самоусвідомлення досліджуваної людини справжнього потягу до вживання алкоголю, так званої «спраги» за алкогольними напоями та таким «приємним» станом сп’яніння;

- мотиви саморуйнації, тобто бажання випивати наперекір як власне своєму Я, так і «на шкоду» іншим людям як своєрідний протест, як наслідок відповіді на якусь втрату, наприклад, перспективи «не бачити» себе в майбутньому, песимізму, депресії та втрати сенсу свого життя.

Підрахунок й аналіз отриманих результатів відбувається завдяки інтерпретації змістового наповнення шкал цього психодіагностичного опитувальника, причому з вираженою орієнтацією на специфіку й сутнісне наповнення домінуючого мотиву.

Зазвичай, початкові стадії негативного впливу алкоголю через його надмірне вживання в людини основне місце посідають «соціальні мотиви».

Згодом на чільні місця приходить особистісна мотивація з переважанням бажання досягнути ейфорії.

Слід відзначити, що на першій і другій стадіальній версії алкогольної залежності домінують зазвичай здебільшого адиктивні і «похмільні» мотиви, а поміж особистісних виокремлюються в першу чергу так звана і досить розповсюджена атарктична мотивація.

«Багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (за А. Маклаковою, С. Чермяніним).

Тестова методика задіюється для оцінювання реальних адаптаційних спроможностей особистсоті, причому з обов'язковим урахуванням як соціально-психологічних параметрів, так і певних психофізіологічних характеристик, які віддзеркалюють найзагальніші риси нервово-психічного і соціального розвитку людини.

Сутнісною ознакою цієї методики є науково-психологічні уявлення про процес адаптації як неперервний шлях і спосіб людини до активного і дієвого пристосування до постійно нестійких і мінливих обставин і умов соціального довкілля та професійної спільноти.

Якісна ефективність різнобічної особистісної адаптації значною мірою корелює з тим фактологічним наповненням, з яким людина сприймає та інтерпретує себе реалістично, а також мережу власних соціальні взаємин і зв'язків.

Важливо наскільки людина адекватно зівставляє свої актуальні потребово-мотиваційні спонуки з реально існуючими спроможностями й можливостями, а також чи різнобічно усвідомлює систему мотивації власної поведінки.

Зазначено, що викривлена і/або не достатньою мірою та чином сформована і розбалансована Я-концепція як синтез різних образів Я зумовлює порушення та різнобій в адаптації.

Це, на жаль, зазвичай супроводжуватися явною та помітною підвищеною конфліктністю, багатовекторним різнобоєм та розладами взаємовідносин, істотним зниженням своєї психофізичної витривалості та працездатності, загальним погіршенням психофізичного здоров'я та розладами настрою.

Численні випадки тривалої та поглибленої дезадаптованості можуть зумовити порушення соціальної дисципліни, чинного правопорядку, а також навіть слугувати причиною скоєння суїцидальних дій тощо. Цілком можливими стають порушення і дисфункції у фаховій діяльності, швидкий і небезпечний розвитку хвороби тощо.

Психодіагностичний опитувальник вміщує сто шістдесят п’ять запитань та згруповується в такі шкали:

- «достовірність» (Д);
- «нервово-психічна стійкість» (НПС);
- «комунікативні здібності»(КС);
- «моральна нормативність»(МН);
- «особистісно-адаптаційний потенціальний вимір»

«Методика оцінювання ситуативної й особистісної тривожності» (за ч. Спілбергеро і Ю. Ханіним)

Методика як цінний інструментарій включає сорок запитань з елементами розмірковування, причому двадцять з них можна задіювати для аналітичного охоплення певного рівня і міри ситуаційної тривоги (СТ), а всі інші двадцять дають змогу констатувати і виміряти особистісний рівень тривожності (ОТ).

Слід зазначити, що сутнісно дана психодіагностична методика пояснює та дає змогу досліджуваним потрібно оцінити запропоновані висловлювання за певною системою шкальних оцінок : один («Зовсім ні, це просто зовсім не так» до чотири («Цілковито так»).

Інтерпретаційне сутність зводиться до необхідності зарахування таких балів :

до тридцяти отриманих балів – низький рівень;

від тридцяти одного до сорока чотирьох отриманих балів – поміркована;

сорок п’ять і дещо значно більше – високий рівень.

Аналіз методик дослідження дає змогу висвітлити наслідки й результати їхнього застосування на гетерогенній репрезентативній вибірці досліджуваних.

2.2. Результати кількісної обробки та якісної інтерпретації

З метою комплексної діагностики за заявленими методиками, ми здійснили аналіз адаптивності осіб до стресових ситуацій, які переживаються ними під час воєнних подій у нашій країні.

Тому аналіз результатів багаторівневого опитувальника за шкалою адаптивність дозволив виокремити такі рівні.

Таблиця 2.1.

Основні результати, отримані за методикою №Адаптивність» (МЛО-АМ)

Шкала	Рівні		
	високий та нормальний рівень	задовільний рівень	низький рівень
нервово-психічна стійкість (НПУ)	37%	56%	7%
комунікативні здібності (КЗ)	55%	26%	19%

моральна нормативність (МН)	12%	48,5%	39,5%
особистісний адаптивний потенціал (АП)	25%	56%	19%

Згідно з даними, наведеними у таблиці 2.1. за шкальним наповненням особистісно-адаптаційного потенціалу (АП) – 25 відсотків учасників експерименту продемонстрували дещо високий і певною мірою нормальний адаптаційний рівень

Водночас п’ятдесят відсотків учасників опитування проявили значною мірою задовільний адаптаційний рівень.

Отож переважна більшість досліджуваних з цієї субвибірки демонстрували певні симптоми різних характерологічних акцентуацій. Вважаємо, що у повсякденних умовах вони можуть бути істотно модифіковані та значною мірою нейтралізовані завдяки компенсованості на рівні зміни домінуючого виду і способу діяльності.

Успішність особистісної адаптації значною мірою залежить від умов зовнішнього мікро- і макро соціодовкілля. Досліджуваним притаманні показники невисокої емоційно-афективної стійкості, а в 19% проявився доволі низький рівень особистісної адаптації. Подібне можемо трактувати як таке, внаслідок чого відбувається вплив типових і ознак їхніх акцентуацій характеру.

Згідно із укладеною шкалою, що має назву «нервово-психічна стійкість (НПС)», нами констатовано, що у 37% досліджуваних проявився завищений і в межа норми рівень нервово-психічного стійкого протистояння. Така інформація засвідчує, що досліджувані відзначаються досить низькою імовірністю прояву нервово-психічних гострих реакцій,

перепадів і зривів, а також, вочевидь, вищою адекватною самооцінкою та власною оцінкою ситуацій і подій навколишнього соціально-психологічного мікроклімату й соціодовкілля.

Зазначимо, що у 56% досліджуваних учасників експерименту констатовано досить задовільний рівень НПС, натомість встановлено частку осіб, в яких незадовільний рівень НПС.

Згідно зі шкалою «Комунікативні здібності» (КЗ) констатовано, що у 55% досліджуваних проявився завищений та в межах норми рівень сформованості здатностей до спілкування, натомість у 26% учасників експерименту встановлено задовільний рівень, а занижена міра прояву здатностей до спілкування нами зафіксовано у 19% досліджуваних.

Згідно зі шкалою «Моральна нормативність» (МН) ми встановили, що 12% учасників дослідження проявили досить завищений, а також у межах норми рівень морального унормативлення. Зазначимо також, що посередньо-задовільний рівень нормативної моральності проявили 48,5 %натомість до низького рівня і міри прояву моральних норм схильні 39,5% учасників експериментального дослідження.

Параметральні дані тривожності як домінуючого афективно-емоційного стану досліджуваних, здобуті нами завдяки проведенню опитувальника діагностики особистісної та ситуативної тривожності (за Спілбергером-Ханіним), висвітлені у таблиці 2.2. Сумарно можна констатувати, що виявлено загалом досить посередній та підвищений рівень тривожності .

Таблиця 2.2.

Основні показникові результати досліджуваних (за методикою діагностики тривожності)

Показники	**Низький рівень %**	**Середній рівень %**	**Високий рівень %**

Ситуативна (реактивна) та особистісна тривожність	16	48	36

Таблиця 2.3.

Основні показники щодо мотивації вживання алкогольних напоїв (за методикою мотивації вживання алкоголю (В. Завялова))

	Низький рівень %	Середній рівень %	Високий рівень %
Традиційні мотиви	36	36	28
Субмісивні мотиви	67	20	3
Псевдокультурні мотиви	54	37	9
Гедоністичні мотиви	45	37	18
Атарактичні мотиви	64	36	10
Гіперактивна поведінка	74	21	6
Похмільна мотивація	93	7	0
Адиктивні мотиви	81	16	3
Мотиви саморуйнування	89	8	3
Загальна	10	36	54

мотивація			

Варто констатувати, що було відзначено певну тенденцію, зокрема в одного досліджуваного може проявлятися системна мотиваційна активність, тому вони могли проявляти одночасно певну композицію з кількох мотиваційних спонук, які проявляти одночасно.

Перший мотив – традиційний внаслідок діагностики був виявлений у 28% досліджуваних, які продемонстрували підвищений рівень і міру системи традиційних мотивів як синтезованого мотиваційного синдрому людини. Вони мають за базову симптоматику часте і завищене вживання алкогольних рідин, у першу чергу у випадках відзначення цілої низки традиційних свят, знакових подій, особистих ювілеїв тощо. По суті, досліджувані маніфестують необхідність якоїсь певної нагоди, дати, причини, щоб дозволити самому собі випити алкоголю.

Зазначимо, що у 36% досліджуваних виявлено середній рівень прояву такого мотиву, що засвідчить про контраверсійне ставлення щодо засвоєння алкогольної продукції, яке доволі часто приховується та маскується системою інших мотивів.

Зауважимо, що у інших 36% досліджуваних констатовано низький рівень виявлення такого мотиву. Можна припустити, що розпивання алкоголю як власне хаотичне й неперебірливе споживання алкогольних напоїв для них є не дуже обов’язковою традицією та ритуалом, насамперед у процесі відзначення святкових дат, подій, заходів, тобто цей компонент мотивації у досліджуваних не був проявлений на рівні вираженості.

Інший мотиваційний синдром – помітна мотивація покори. Тільки три відсотки досліджуваних проявили таку мотиваційну налаштованість на досить високих рівнях. Це може засвідчувати, що ключовим вектором причинності вживання алкогольних напоїв постає прагнення бути як всі, тобто підтримати друзів, компанію тощо.

Такий мотиваційний ракурс засвідчує підвищений конформізм щодо впливу інших референтних (у плані вживання алкоголю) людей.

До речі, така посилена конформність найчастіше властива наркоманам, що не володіють системою своїми ціннісними переконаннями і спроможні швидко підлаштуватися до думки інших осіб.

У двадцяти відсотків досліджуваних середній прояв такої мотиваційної налаштованості свідчить про тенденцію робити це лише інколи з окремими вибраними людьми і друзями.

Особливо це може відбуватися тоді, якщо думка домінуючої людини є значущою до виконання.

Шістдесят сім відсотків досліджуваних проявили доволі низьку мотивацію підлеглої підпорядкованості, а це означає, що вони не піддатливі дуже до впливу на навіювань від інших людей.

Причому вони мають силу волі відмовлятися від алкоголю та його нав'язування з боку інших людей. Цікавим є так званий псевдокультурний мотиваційний потенціал людини щодо вживання алкоголю. Нами констатовано, що на високому рівні він проявився у дев'яти відсотків досліджуваних. Насамперед це може бути підтвердженням намагатися звернути на себе окрему вагу, виділитися тощо.

Інколи це знаходить свій прояв завдяки витонченому знанню особливих напоїв і коктейлів, складності питних ритуалів і бажанню відчути себе частиною вищого ешелону соціуму.

В таких ситуаціях випивання трактується і презентується як певна символіка «красивого і розкішного життя»

Тридцять сім відсотків учасників емпіричних студій проявляють середній рівень прояву такої мотивації. По суті, вони позиціонують себе у співмірності з думкою інших, а також залежно від конкретного ситуативного стану справ. П'ятдесят чотири відсотки досліджуваних проявляють доволі низький рівень псевдо культурної мотивації.

Ще один мотиваційний вектор – гедоністичний як насолода життям. Вісімнадцять відсотків досліджуваних демонструють високий прояв цієї мотиваційної налаштованості.

Вочевидь, це підтверджує їхнє невпинне бажання і прагнення здобути психофізичну втіху і насолоду, відчути радість насолоду, ейфорію та зарозумілість.

Зауважимо, що ця риса зазвичай фіксується в осіб, які вельми наївно та дещо легковажно налаштовані на гедоністичний спектр переживання власного Я та бачення себе в майбутньому завтра.

У таких досліджуваних чітко домінує гедоністична мотивація, головне в житті - отримати максимально позитивне і задоволене життєіснування, тобто, щоб було весело, солодко і щасливо.

Зауважимо, що тридцять сім відсотків досліджуваних проявили середній рівень гедоністичних мотивів. Вони дещо менше спрямовані на безпричинну надію на повсякчасну ейфорію, яку вони отримують від хімічних речовин.

Ще сорок п’ять відсотків учасників опитування демонструють низький рівень проявлення гедоністичної мотивації, тобто він, по суті, у них зовсім відсутній як такий, що міг би проявитися у системі мотивів.

Високу тактичну мотивацію проявили майже десять відсотків досліджуваних. Вони вдаються до цього з метою уникнення стресовості ситуацій і подій, зниження страху, тривоги, фрустрації, апатії тощо. Найчастіше така мотиваційна налаштованість притаманна людям, які активно пережили стресовість подій та випадків війни. Домінування мотиву втрати небезпечно, оскільки можна відстежити пряму залежність між частим вживанням спиртного та появу ще більшого відчуття дискомфорту, перенапруженості, спустошення тощо.

Тридцять шість відсотків досліджуваних проявили середній рівень цього показникового еквівалента. Мотив до вживання алкоголю не домінує, але його зовсім не нехтують, а притримують про всяк випадок.

Зауважимо, що шістдесят чотири відсотки учасників емпіричного дослідження проявили низьку представленість цього мотиву. Окремо слід констатувати, що мотивація гіперактиваційної поведінки на високому рівні встановлена тільки у шести відсотків досліджуваних. Вони вживають спиртне як своєрідний допінг та релаксаційно психозахисний засіб.

Зауважимо що мотивація гіперактиваційної поведінки особистості на високому рівні прояву притаманна шести відсоткам досліджуваних.

Вони вживають спиртне як своєрідну самопідтримку, певний допінг, засіб, що розковує та стимулює політ уяви й фантазії, а також як спосіб активізуватися у своїй здатності до певної діяльності.

Слід наголосити, що такі потяги характерні для емоційних та імпульсивних людей, які мають підвищену потребу в збудженні, сприйнятті ризику та стимуляції свого адреналінового рівня. Прагнення уникнути скуки і нудьги та пасивну бездіяльнісну позицію в житті.

Двадцять один відсоток досліджуваних демонструє мотивацію, яка свідчить про їхнє бажання не переживати алкогольне отруєння. Інша частина досліджуваних (73%) взагалі не проявляє такий вид мотивації.

Мотиву похмілля, якого взагалі немає у досліджуваних свідчить про деяку латентність, приховуваність від інших, оскільки ніхто з опитаних чітко не висловив цей мотив.

Зауважимо, що сім відсотків досліджуваних проявили посередні показники за такою шкалою, що може маніфестувати їхнє прагнення вживати спиртне для уникнення негативних і дискомфортних симптомів і синдромів

Це означає, що алкоголь в даному випадку виступає як лікувальний засіб для поліпшення емоційного стану. 93% респондентів взагалі не висловлюють такої мотивації, - 30% учасників дослідження мають високу стресостійкість

- поріг допустимої напруги 35%; - низький, 35% учасників.

Високий рівень свідчить про здатність учасників дослідження справлятися зі стресовими факторами та адаптуватися до різних ситуацій.

Низькі показники навпаки викликають занепокоєння і свідчать про нездатність людини впоратися з впливом стресових факторів.

Аналітична інтерпретація отриманих показників у досліджуваних за загальною шкалою самоефективності (Р. Шварцера, М. Єрусалима) дає таку цікаву інформацію.

Спочатку ми аналізуємо результати низької самоефективності. Під час проведеного емпіричного вивчення проблеми нами констатовано, що десять відсотків учасників проявили низький рівень власної самоефективності. Звичайно, це зумовлено особистісною невпевненістю у своїх силах та невпевненістю у процесі виконання певних чітких проблем і завдань.

З отриманих результатів ми бачимо, що 80% знаходяться на середньому рівні загальноособистісної самоефективності, тому їх можна ідентифікувати і трактувати як таких, що в загальних рисах впевнені у своїй ефективності.

Такі досліджувані вміють проявляти свою функціональність, задіювати особистісні знання й потенціали, що потрібні як дії для контролю над ситуацією.

В емпіричному дослідженні, яке ми провели, було встановлено, що тільки приблизно десять відсотків демонструють високий рівень прояву загальноособистісності ефективності щодо самого себе. Таких учасників експерименту можна трактувати як впевнених людей у своїх силах, тобто таких, які можуть легко та конструктивно спілкуватися з суспільством.

На підставі інтерпретації результатів, отриманих завдяки дослідженню за методикою вивчення локус-контролю (за Дж. Роттером) вдалося встановити різні показники, що демонструють внутрішній та зовнішній локус контролю.

Нами встановлено, що в п’ятдесяти дев’яти відсотків досліджуваних спостерігаються симптоми, які свідчать про віддання ними переваги внутрішньому локусу контролю. За своєю природою вони сильні особистості, окреслена категорія людей, що залишаються в межах соціально прийнятної в соціумі розповсюдженої поведінки, а також концентрується на отриманні влади в мікродовкіллі.

Водночас сорок один відсоток досліджуваних проявляє зовнішній локус контролю. Це дає підстави вважати, що вони є впевненими в тому, що всі події, які відбуваються з ними зумовлені те так їхніми зусиллями і стараннями, як внаслідок результатів діяльності і впливів інших людей.

Вони схильні вважати, що це результат випадковості, якихось зовнішніх сил, загалом, такі досліджувані мають цілу низку різноманітних психогенних проблем та сильні до конформізму.

Емпіричні показники, отримані внаслідок проведення методик на діагностику життєстійкості (за С. Мадді) подані у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Отримані емпіричні показники за результатами проведення методики діагностики життєвої стійкості (за С. Мадді)

Шкали	Низькі значення %	Середні значення %	Високі значення %
життєстійкість	17,6	69,1	13,2
залученість	38,2	61,8	0
контроль	11,8	76,5	11,8
прийняття ризику	5,9	57,4	36,8

Зведені у таблиці 2.4. результати свідчать, що учасники дослідження переважно показали дещо середній значеннєвий план за усіма 4 шкалами компонентів життєвої сили.

Найбільше учасників із підвищеним проявом складових стійкості констатовано на підставі застосування шкали прийняття ризикованості, а це засвідчує певну відданість ідеологічному векторові розвитку способом активного засвоєння отриманих знань з досвіду та їх подальшого використання. Такі люди спроможні активно демонструвати діяльність у ризикованому вимірі, без надійних гарантій успіху. Вибірка не має високих показників за шкалою включення. Щодо цієї шкали, то за нею вдалося здобути найістотніше кількісне вимірювання низьких статистичних означень. Особа, що має не дуже розвинуту складову задіяння на може здобути певну задоволеність щодо наслідків своєї праці.

Нами було здійснено аналітично-інтерпретаційний розгляд результатів, отриманих за копінг-тестом.

Більшість учасників емпіричного дослідження проявили стратегії втечі-уникнення, дистанціювання та позитивної переоцінки. Втеча - уникання означає реагування у вигляді ухилення. В таких людей типовим симптомами є інфантилізація поведінкового плану, а також заперечувальна ігнорація існуючих проблем, деяке втікання від того, щоб відповідати, помітна пасивна позиція, активні імпульси-спалахи роздратованості інтенсивне вживання алкогольних напоїв. Звичайно, що переважна кількість учених вважають так стратегія бути дезадаптивною.

Дистанціювання означає суб'єктивне зниження важливості проблеми і пов'язану з нею емоційну залученість, для таких людей характерне застосування когнітивних засобів, зокрема таких прийомів, як раціоналізація, переключення уваги, елімінація, гумор, знецінення.

Обрана стратегія дає змогу для уникнення сильних емоційних переживань. Однак є можливість знецінити свій досвід і вміння ефективно долати труднощі.

Стратегіальні підходи щодо сприятливої переоцінки труднощів у позитивному ключі, розглядаючи їх як стимул оптимізації особистісної психогенези. Досить чітко простежуваним стає певне філософсько-психологічне осмислення і пояснення кризової ситуації. Проте ця стратегія не завжди адаптивна і спонукає до проактивних дій, спрямованих усунення перепон і проблем.

Результатами дослідження свідчать, що недостатньо використовуваними копінг-стратегіями виступає якісне контролювання, досить конфронтаційно налаштований копінг та відповідальність. Самовладання передбачає намагання регулювати свої почуття та дії. Його відсутність означає, що людині інколи доволі часто не вдається позбавитися від імпульсивності та емоційно-реактивної діяльності, тобто вона не застосовує інтелектуальні варіанти вирішення кризових проблем і ситуацій. Конфліктність передбачає певну ворожість і ризик. При поміркованому застосуванні цей спосіб подолання може допомогти протистояти труднощам, надати енергії та підприємливості у вирішенні кризових проблем. Якісні дані даю підтвердження про нездатність людей захистити свої інтереси, впоратися з хвилюванням у стресових умовах.

Стратегія відповідальності включає усвідомлення людиною свого безпосереднього призначення щодо її уникнення і вирішення. Відносно низький прояв показників за таким шкалюванням свідчить про нездатність засвоїти узгодженість між власними діями та їх негативними наслідками, а почини труднощів не відстежуються в особистих недоліках і помилках.

Таблиця 2.5

Якісні результати (показники) здолання посталих труднощів (за тестом «Копінг-стратегії»)

Шкали	Рівні,%

	низький	Середній	Високий
Конфронтаційний копінг	21	64,2	14,7
Дистанціювання	11,3	62,8	28
Самоконтроль	22,5	77,5	0
Пошук соціальної Підтримки	18,1	76	5,9
Прийняття відповідальності	21	61,3	17,6
Втеча-уникнення	16,6	54	29,4
Планування вирішення проблеми	17,2	69,6	13,2
Позитивна переоцінка	11,8	73,1	15,2

Аналіз результатів, отриманих за методиками потребував презентації на рівні статистично встановлених зв'язків.

Нами було встановлено, що досліджувані з високим проявом стресостійкості мають параметральне вираження і високих показників життєстійкості. Також, зазвичай. їм притаманна низька зацікавленість мотиваційними налаштуваннями на вживання спиртного. Коефіцієнти кореляції згруповані у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6.

Значення коефіцієнтів кореляції r-пірсона між показниками стресостійкості, життєстійкості та мотивацією до вживання алкоголю в умовах воєнного стану

Показники	життєстійкість (залученість)	життєстійкість (контроль)	життєстійкість (прийняття ризику)	мотивація до вживання алкоголю

Стресостійкість	0,318**	0,524**	0,376**	-0,445**

Таблиця 2.7.

Результати корелювання особистісних характеристик і мотивації вживання алкогольних напоїв

За критерієм Спірмена		Адаптивність	Самоефективність	Стресостійкість	Життєстійкість
Традиційний мотив	Показник кореляції	-0,112	0,136	-0,073	-0,016
Субмісивний мотив	Показник кореляції	-0,075	0,072	-0,004	-0,010
Псевдокультурний мотив	Показник кореляції	0,154	0,342	0,556	0,115
Гедоністичний мотив	Показник кореляції	-0,435	-0,164	-0,234	-0,298
Атарактичний мотив	Показник кореляції	-0,584	-0,352	-0,544	-0,562
Мотив гіперактивації поведінки	Показник кореляції	-0,450	-0,289	-0,421	-0,577
Похмільна мотивація	Показник кореляції	-0,436	0,032	-0,079	-0,150

Адиктивна мотивація	Показник кореляції	-0,432	-0,344	-0,125	-0,231
Саморуйнівний мотив	Показник кореляції	-0,237	0,100	-0,176	-0,233
Загальна мотивація	Показник кореляції	-0,434	-0,025	-0,288	-0,319

Атарактична мотивація як головна має у своєму призначенні бажання відсунути постійне відчуття дискомфортності та набути гармонії, емоційного балансу і врівноваженості. Мотивація надмірної активності враховує те, що алкогольні напої трактуються і приймаються насамперед із тонізуючою та релаксаційною метою.

У таких досліджуваних вживання алкогольних напоїв дуже тісно пов'язане з адаптивністю, життєвим тонусом, самоефективністю та стресом. Чим більше виразність такої мотивації, значить тим будуть істотно нижчі прояви їхніх параметрально-особистісних характеристик.

Це означає, що людина, яка переживає психологічний стрес, намагається уникнути неприємних відчуттів, вживаючи алкоголь.

Безперечно, що особа, що неспроможна протиставити стресові якусь особистісну опірність і психозахист, яка не здатна на самоствердження та не виявляє жвавого зацікавлення до життя, піде іншим шляхом, щоб подолати перешкоди.

Навпаки, людина з високим інтересом до життя спроможна якісно проявляти адаптаційні можливості, давати опір стресам та іншим стресогенним факторам і бути працездатною.

Внаслідок цього така особа не відшукує порятунку від надмірного вживання алкогольних напоїв.

Зауважимо, що він тісно корелює з показником адаптивності, а це засвідчує, що досліджувані трактують життєвий процес як такий, що змінюється і триває. Слід відзначити, що вони зазвичай не вдаються до

активного і відновлюваного вживання алкогольних напоїв та не зазнають шкідливого і дратівливого впливу похмільного синдрому.

Висновки до розділу 2.

Мотивація залежності тісно пов'язана з певним проявом адаптаційності, стресоопірності та загально вираженої якісної стресостійкості - чим вище залученість респондента в життя, ризик і безпечність життя, тим нижчий рівень мотивації залежності проявляється чи ні. загально, що відноситься до патологічної, небезпечної для життя наркоманії, алкогольної залежності.

Сумарно можемо констатувати, що загальна кількість мотивів тісно корелює з адаптаційністю потенціалів, якісним протистоянням стресам, вираженою оптимістичною життєстійкістю тощо.

Такі досліджувані мають силу вирішувати самі як їм справлятися із складними життєвими викликами й обставинами, вони посилено адаптивні, якісно справляються з негативними і дратівливими впливами тривоги, стресу, фрустрації тощо.

Звичайно, що такого потенціалу вистачає їм для того, що повноцінно віднаходити у собі внутрішньо-психологічні мотиви і сили справлятися зі складними екзистенційними ситуаціями, а також вони не проявляють помітного налаштування щодо вживання алкогольних напоїв як засобів релаксації чи самомотивації.

ВИСНОВКИ

Завдяки отриманим теоретичним та емпіричним результатам постають підстави для того, щоб презентувати такі узагальнені висновки:

1. У різноманітті багатьох поведінкових проявів сучасної особистості окремої науково-психологічної уваги потребує девіантна поведінка, зокрема ціле коло різноманітних адикцій, які ускладнюють або й руйнують її особистісне і соціальне життя. Одним із найскладніших проявів девіантної поведінки людини вважається алкоголізм, який зазвичай трактується як традиційна і властива багатьох спільнотам девіація, що базована на механізмах наслідування (антиреферентних інших), навіювання (вплив реклами через засоби масової інформації) та інших психотехнологіях маніпулювання людиною, особливо ж недосвідченою та юною.

Зазначимо, що розповсюдження алкоголізму є своєрідною варіативною ознакою психологічного захисту людини, спроба її самовтечі від проблем та деструктивною за своєю суттю поведінкової асоціальною і шкідливою тенденцією.

Алкогольна адикція досить часто в умовах війни обирається людиною як варіант адаптації до різного стресогенного середовища та має всі ознаки залежної поведінки й негативно впливає на її соціальний та психофізичний стан.

Безперечно, вкрай важливим аспектом постає проблема негативного впливу наслідків вживання алкогольних або навіть і слабоалкогольних напоїв дітьми в підлітковому віці на такому складному психофізіологічному й соціальному етапі онтогенезу.

Слід наголосити, що під час війни психологічна опірність стресам і викликам повинна базуватися у людини не на дизонтогенетичних сповзаннях до різновидової адиктивної поведінки (алкоголь, наркотики, інші девіантно-адиктивні наміри тощо), а базуватися на здоровому способі

життя, на патріотичному вихованні та усвідомленні своєї тотожності. Прояви стресу та різних фобій в людей різного віку, зокрема в ускладнених екстремальних ситуаціях під час війни в Україні, має свою специфіку та повинні бути піддані емпіричному вивченню.

1. Нами констатовано базові особистісні параметри й мотиваційні домінанти вживання людьми алкоголю під час війни, які застосовуються насамперед з метою адаптації, зокрема сюди входять : 1) нервово - психічна стійкість, 2) рівень ситуаційної й особистісної тривожності.

Серед типових ознак мотивації вживання людиною алкоголю можна виокремити те, що переважна більшість досліджуваних демонструють досить високий рівень традиційних мотивів і спонук щодо його вживання.

2. Зауважимо, що емпіричним шляхом нами встановлено те, що переважна більшість досліджуваних проявила середній і високий рівень стійкості.

Відзначимо існування зв'язку між особистісними стресостійкістю, соціальною життєстійкістю та власною індивідуальною самоефективністю.

Також варто констатувати, що особистісна самоефективність і життєстійкість відіграють значення базових предикторів, які пояснюють особливості стресостійкості та життєстійкості під час війни.

3. Нами встановлено, що чим вищий рівень особистісної самоефективності, тим відповідно нижчий у неї прояв рівня мотиваційної налаштованості і спонуки щодо вживання алкоголю у воєнний час.

Водночас прояв на статистично високому рівні показників стресостійкості межує з досить високим рівнем прояву показника інтернального локусу контролю.

Правда, слід уточнити, що досліджувані з інтернальним локусом контролю демонструють і високі, і низькі показники особистісної стресостійкості.

Натомість досліджувані, які проявляють підвищений рівень і міру опірності й стійкості стресам відзначаються досить істотними проявами показника особистісної життєстійкості особистості, причому вони мають і досить низьку мотивацією щодо налаштованості на споживання алкогольних напоїв у воєнний час.

Респонденти, які демонструють підвищену особистісну стресостійкість проявляють більшу налаштованість щодо задіяння психозахисних копінг-стратегій, насамперед самоконтролю, прийняття відповідальності, а також особистісного планування і налаштованості на вирішення посталих проблем.

Нами констатовано, що різномірна особистісна адаптація тісно пов'язана з такими параметрами як нервово-психічна стійкість, а також високий рівень тривожності у досліджуваних.

4. Емпірично констатовано, що існують тісні кореляційні зв’язки між характерологічними особливостями досліджуваних і базовими мотивами споживання ними алкогольних напоїв.

Існують тісні і прямі кореляційні зв’язки у досліджуваних між рівнем особистісної життєстійкості, самоефективності і стресостійкості і між особистісною самоефективністю й атаракційною мотивацією споживання алкогольних напоїв.

По суті, особистість, переживаючи психологічне неблагополуччя спроможна вдатися до зняття дискомфортних відчуттів за допомогою алкогольних напоїв. Не маючи змоги протистояти стресогенності соціодовкілля (війна, тривоги. економічні проблеми тощо), людина з метою подолання перепон вдається до типового й апробованого традиціями і варіанту «побутового психозахисту» - починає вживати алкоголь. Водночас особистість, маючи достатньо високий рівень життєвої мотивованості й наміри до самореалізації, здатна значно краще і швидше адаптуватися до травмогенності і стресовості навколишньої дійсності. У такому випадку вона цілком закономірно спроможна відмовитися від алкоголю як не

найкращого (а зазвичай навіть руйнівного) способу вирішення проблем та протистояння різним стресорам.

Мотивація значної кількості досліджуваних загалом налаштована на залежність від алкоголю як засобу і варіанту подолання стресовості соціального мікро- і макросередовища у період війни. Звичайно, що така констатація потребує розробки і запровадження превентивно-психопрофілактичних підходів, спроможних покращити існуючий стан справ.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у проведенні емпіричних студій з порівняльним статевим диференціалом для встановлення специфіки у маскулінному та фемінінному ракурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алєксєєва Н.І., Кабусь Н.Д. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до профілактики вживання алкоголю в підлітковому середовищі: *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.* Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. С. 10–15.
2. Апетик Н. М. Психокорекційні техніки як засіб формування адекватного образу-Я і саморегуляції неповнолітніх з поведінковими девіаціями. Чернівці : Рута, 2000. 41 с.
3. Бевза, Л. Ю., Ящук, К. В. Психологічні реакції осіб на стрес під час війни. *In The 6 th International scientific and practical conference "Topical aspects of modern scientific research"(February 22-24, 2024) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan*. 2024. 378 p. (p. 221).
4. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки. Київ: МАУП, 2006. 86 с.
5. Борщ, К. К. Особливості прояву стресу серед дітей в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія,* (1),2023. 47-51.
6. Валуйко О.М., Гошкодеря О.В. Управління професійним стресом керівників органів внутрішніх справ: навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Скіф», КНТ, 2008 106 с.
7. Варава К.В. Профілактика девіантної поведінки підлітків у закладах рагальної середньої освіти. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.* Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. С. 46–48.
8. Влас Є.А. Ганс Селье і його послідовники. Київ: Видавничий дім «Медкнига», 2016.128 с.

9. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків : навчально-методичний посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для здобувачів освіти спеціальності «Соціальна робота». Київ, 2016. 188 с.
10. Головко Н. І. Соціальна профілактика правопорушень: навчальний посібник. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 174 с. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/prof_pravopor.p
11. Гошовська Д., Гошовський Я. Сучасна мілітарна психологія : різновекторність досліджень. *Психологічні перспективи*, (42), 2023. 38–54. https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-42-hos
12. Гошовський, Я., Гошовська, Д. Психологічні особливості тривожності й саногенності депривованої особистості. *Психологічні перспективи*, 39, 2022. 56–68.
13. Гошовська Д., Пащук А. Психологічні особливості гаджетозалежності. *Психогенеза особистості : норма і девіація : зб. наук. статей і тез*; гол. ред. Я. Гошовський. Луцьк : ПП Іванюк В.П., 2021. С.169 – 172.
14. Гошовський Я., Гошовська Д. Психологічні особливості просторово-часової депривації та стигматизації особистості. *Психологічні перспективи*. 2019. № 38. С. 10 – 21. (Directory of Open Access Journals (DOAJ), Index Copernicus International, The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS), Google Scholar, ResearchBib, Наукова періодика України, BASE, WorldCat, Україніка наукова)
15. Гошовський Я.О. Психологічні особливості агресивності депривованих підлітків. *Психологія : теорія і практика : збірник наукових праць* / ред.кол. : І. О. Корнієнко (гол.ред.). Мукачево : РВВ МДУ, 2018. Випуск 2 (2). С. 50 – 58.
16. Гриценюк Ю., Залібовська-Ільніцька З.В. Профілактика вживання алкоголю, наркотичних засобів та тютюнопаління серед підлітків. *Актуальні проблеми соціальної сфери : збірник статей*, 2022. С. 13–14.

17. Дудник, Л. Алкоголізм як одна з форм девіантної поведінки в молодіжному середовищі. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасна психологія: проблеми і перспективи»(12 листопада 2020 р.). Збірник наукових праць*. Ізмаїл, 2020.
18. Євтушик Ю.О., Чернецька І.В. Дослідження впливу стресу на життя та діяльність людини. *Студентський вісник національного університету водного господарства та природокористування*. Випуск 3 (5). 2015.
19. Жигайло, Н., Шолубка, Т. Формування психологічної стійкості студентів ЗВО під час війни. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні наук*и, 2022. 3-14.
20. Запобігання та протидія проявам насильства : діяльність закладів освіти. *Навчально-методичний посібник*. Андрєєнкова В.Л., Байдик В.В., Войцях Т.В., Калашник О.А. Київ : ФОП Нічога С.О. 2020. 196 с.
21. Зеленська, К. О., Семіхат, І. К., Подурець, А. В. Стрес та фобії у осіб молодого віку під час війни в Україні, 2023.
22. Зінченко, Д., Бутко, А. Стрес та психічна стійкість працівників поліції під час війни. *Актуальні проблеми психологічного забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів: зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф.(м. Київ, 31 жовтня 2023 р.).* Київ: ДНДІ МВС України, 2023. 223 с.
23. Зливков В.Л. Євроінтеграційний вектор становлення мілітарної ідентичності українців. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. Спецвипуск*, 47–54, 2022. https://doi.org/10.30970/PS.2022.spec.7
24. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ: Педагогічна думка, 2016. 219 с.
25. Іщенко, А. Психологія війни: як допомогти ветеранам АТО повернутися до нормального життя. *Сьогодні*, 4, 2018. https://ukr.segodnya.ua/regions/donetsk/ psihologiya-voynykak-pomoch-

veteranam-ato-vernutsya-k-normalnoy-zhizni-1117099.html. Psychological Prospects Journal, Вип. 42, 2023, 38–54.

26. Ковалів М.В. Професійний стрес керівника органу внутрішніх справ та його профілактика. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна: збірник наукових праць*; гол. ред. М. М. Цимбалюк. Львів: ЛьвДУВС, 2013. Вип. 1 (1). С. 163 – 175.
27. Козубовська І. В., Товканець Г. В. Соціальна профілактика девіантної поведінки : корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей у процесі професійного педагогічного спілкування. Ужгород : Патент, 1998. 195 с.
28. Костишин, Н., Яковець, Т. Стресостійкість колективу під час війни: налаштування психологічного клімату. *Grail of science*, (14-15), 2022. 565-570.
29. Коструба, Н. Психічне здоров'я військовослужбовців. *Психологічні перспективи*, 41, 2023. 120–132. https://doi.org/10.29038/2227-1376-2023-41-kos
30. Краснова О.І. Проблема вживання алкогольних та слабоалкогольних напоїв в підлітковому віці . Сучасні медичні технології.2020. No 2. С. 44–48.
31. Куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин серед підлітків, які навчаються: поширення й тенденції в Україні ; О.М. Балакірєва та ін. *Європейське опитування учнів щодо вживання алкоголю та інших наркотичних речовин– ESPAD : міжнародний проєкт*. Київ : ТОВ «Обнова компанії», 2019. 214 с.
32. Лисюк І.В., Христенко О.М. Підлітковий алкоголізм: Соціальні фактори ризику. *Медсестринство*. 2017. No 2. С. 34–36.
33. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки. Київ : Либідь, 2011. 520с.
34. Максимова Н. Ю. Виховна робота з соціально дезадаптованими школярами. Київ : ІЗМН, 1997. 136 с.

35. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки : *навчальний посібник*. Київ : ВПУ "Київський університет", 2002. 308 с.
36. Мельник, А. П. Психологія залежностей та руйнівної поведінки, 2021.
37. Мудрак І. Специфіка прояву тривожності особистості в умовах пенітенціарної установи: теоретико-методологічні засади. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Т.Х : Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія.* Вип. 24. Київ : ДП „Інформаційно-аналітичне агентство", 2013. С. 408-417.
38. Мудрак І. Психологічний аналіз тривожності у контексті особистісного розвитку підлітка-колоніста. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Т.XII : Психологія творчості.* Вип. 17. Київ : Вид-во „Фенікс", 2013. С. 215-223.
39. Мудрак І. Психологічні особливості прояву тривожності підлітків-колоністів в умовах комунікативної депривації пенітенціарної установи. Aktualne problem w wspolczesnej nauki : zbior raportow naukowych (28.06.2013-30.06.2013). Warszawa : Wydawca: Sp. z o.o. „Diamond traning tour", 2013. S. 84-88.
40. Педагогічна профілактика девіантної поведінки неповнолітніх : Орієнтовна програма для педагогічних навчальних закладів України. МО України, Ін-т змісту і методів навч. Київ, 1996. 40 с.
41. Підласий І. П., Шарапова О. В. Корекція девіантної поведінки молодших школярів : експериментальні матеріали. Черкаси: ЧДГУ, 2002. 44 с.
42. Піданнікова, О. М. Вживання алкоголю підлітками як соціально-педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна,* (21 (1)), 2012. 296-303.
43. Психогенеза особистості : норма і девіація : *збірник наукових статей і тез.* Луцьк : ВНУ імені Лесі Українки (усі збірники за 2010-2024 рр.).

44. Розов В.І. Адаптивні антистресові психотехнології: *навчальний посібник.* Київ: Кондор, 2005. 278 с.
45. Самара, О. Є., Самара, О. Е. Вживання алкоголю та наркотиків як відповідь на стрес. *Аналіз патернів поведінки студентської молоді*, 2015.
46. Ставлення підлітків та їхніх матерів до проблеми раннього вживання алкоголю ; Н.Є. Горбань та ін. *Єдине здоров'я та проблеми харчування України*. 2021. No 2 (55). С. 44–55.
47. Табачник, І. Г. Особливості провідних ставлень студентів з алкогольною і тютюновою залежністю. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені ГС Сковороди. Психологія*, (51), 2015. 239-246.
48. Янкович О., Кікінежді О., Козубовська І., Поліщук В., Радчук Г. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки : український і міжнародний досвід : *монографія*. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2018. 300 с. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream
49. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості : навчальний посібник. 2-ге вид. Київ : Каравела, 2013. 372 с.
50. Ткачук А.О. Агресія як форма прояву девіантної поведінки. *Психолог. № 16, «Шкільний світ»*, 2010. С. 17 - 28.
51. Федоренко Р. П. Психологія суїциду: навчальний посібник. Луцьк : ВНУ імені Лесі Українки, 2011. 260 с. (Посібники та підручники ВНУ ім. Лесі Українки). URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/6653/3/Suicide%20psychology.pdf
52. Христук, О. Л. Психологічні особливості установки учнів молодшого та раннього підліткового віку на вживання алкоголю (*Doctoral dissertation, О.Л Христук*), 2009.
53. Цимбалюк, М., Жигайло, Н. Формування стресостійкості студентів в умовах війни для правового та євроінтеграційного процесів. *Вісник Львівського університету,* 2022.128-136.
54. Яковенко, Ю. В. Соціально-психологічні чинники роботи психологів під час війни в Україні. Молодий вчений, 2024.

55. Allen B, Lauterbach D. Personality characteristics of adult survivors of childhood trauma. *Journal of Traumatic Stress*. 2007; 20: 587-595.
56. Littrell J. Understanding and treating alcoholism: volume I: an empirically based Clinician's handbook for the treatment of alcoholism: volume ii: biological, psychological, and social aspects of alcohol consumption and Abuse: Psychology Press; 2014.
57. Samoylov A.M. Analysis of pedagogical conditions effectiveness of adolescent deviance prevention in social and educational environment of a secondary school (Самойлов А.М. Аналіз ефективності педагогічних умов профілактики девіантності підлітків у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи). *Zbior artykulow naukowch. Konferencji Miedzynaodowej Naukowo-Praktycznej «Pedagogika. Priorytetowe obszary nauki» (м. Варшава/Warszawa, 29.11. 2015 – 30.11.2015 р.).* Warszawa, Sp. Z o.o. «Diamond trading tour», 2015. – S (C). 17 – 22.
58. Wedekind D, Bandelow B, Heitmann S, Havemann-Reinecke U, Engel KR, Huether G. Attachment style, anxiety coping, and personality-styles in withdrawn alcohol addicted inpatients. *Subst Abuse Treat Prev Policy.* 2013;8(1):1.
59. Wilcox HC, Arria AM, Calderia KM, Vincent KB, Pinchevsky GM, et al. Prevalence and predictors of persistent suicide ideation, plans, and attempts during college. *Journal of Affective Disorders*. 2010; 127, 287-294.
60. Yazbek J-C, Haddad R, Bou Khalil R, et al. Prevalence and correlates of alcohol abuse and dependence in Lebanon: results from the Lebanese epidemiologic survey on alcohol (LESA). *J Addict Dis*. 2014;33(3):221–33.
61. Zahlan L, Ghandour L, Yassin N, Afifi R, Martins SS. Double trouble: exploring the association between waterpipe tobacco smoking and the nonmedical use of psychoactive prescription drugs among adolescents. *Drug Alcohol Depend.* 2014;145:217–23.